אויפֿן שוועל

AFN SHVEL

געזעלשאַפֿטלעך־ליטעראַרישער זשורנאַל

אָרגאַן פֿון דער ייִדיש־ליגע

ווינטער/פֿרילינג 2006

נומ׳ 334-333

ניו־יאָרק

י.־ל. פּרץ־נומער

מרדכי שעכטער

אַבֿרהם נאָווערשטערן

נח פּרילוצקי

באָב דילאַן

אונדזער פּרץ

מיר האָבן געבעטן בײַ די מיטגלידער פֿון אונדזער רעדקאָלעגיע און אַנדערע חבֿרים זיי זאָלן אָנשרײַבן עפּעס – זכרונות, געדאַנקען, וואָס עס באַקומט זיך – וועגן פּרצן אין ייִדישן און פּערזענלעכן לעבן און מע האָט זיך טאַקע אָפּגערופֿן. אַ לענגערער אַרטיקל וועגן פּרצן און זעליק קלמנאָוויטשן אין ווילנער געטאָ איז אָנגעקומען פֿון שלום לוריא אין ישׂראל ווען דער נומער איז שוין געווען אין זאַץ. מיר וועלן אים, בלי־נדר, אָפּדרוקן אין דעם קומעדיקן נומער.

י.־ל. פּרץ – צום 90סטן יאָרצײַט*

שׂמחה סימכאָוויטש (רעדקאָלעגיע)/טאָראָנטע

נײַנציק יאָר זײַנען פֿאַרבײַ זינט יצחק־לייבוש פּרץ איז אַוועק פֿון דער וועלט חול־המועד פּסח 1915. און אַוועקגעפֿאַלן איז ער בײַ זײַן שרײַבטיש נאָכן אָנשרײַבן די ערשטע צוויי שורות פֿון אַ נײַ ליד. זײַן אָרון צום גענשער בית־עולם אין וואַרשע האָט באַגלייט אַ הונדערט־קעפּיקער עולם. מיט צען יאָר שפּעטער איז אויף זײַן קבֿר אויפֿגעשטעלט געוואָרן דער „אוהל פּרץ", וואָס איז על־פּי־נס ניט צעשטערט געוואָרן דורך די דײַטשישע וואַנדאַלן.

י.־ל. פּרץ האָט זיך אויסגעטיילט פֿון די אַנדערע צוויי קלאַסיקערס פֿון דער מאָדערנער ייִדישער ליטעראַטור – מענדעלע מוכר־ספֿרים און שלום־עליכם – מיט זײַן הויכן אינטעלעקטואַליזם און פֿאַרטיפֿטע פֿאָרמולירונגען פֿון זײַן ייִדיש־וועלטלעכן אַני־מאמין. ווי די אַנדערע קלאַסיקערס האָט אויך פּרץ אָנגעהויבן שרײַבן אין העברעיִש און אַפֿילו שפּעטער פֿאַרעפֿנטלעכט מאמרים אין העברעיִשע צײַטשריפֿטן, ווי אויך איבערגעזעצט זײַנע ייִדישע שריפֿטן אין העברעיִש. אין דער זעלבער צײַט איז ער געווען איינער פֿון די איניציאַטאָרן פֿון דער טשערנאָוויצער שפּראַך־קאָנפֿערענץ, וואָס האָט דערהויבן ייִדיש צו אַ נאַציאָנאַלער שפּראַך, זײַט בײַ זײַט מיט העברעיִש.

אַזוי ווי מענדעלע און שלום־עליכם האָט פּרץ געשריבן וועגן די שאָטנזײַטן פֿון דעמאָלטיקן ייִדישן לעבן און האָט קריטיקירט, צום בײַשפּיל, די היפּאָקריטסטווע און צבֿיעות פֿון טייל פֿאַרפֿרומטע ייִדן, ווי אין די דערציילונגען „דאָס שטרײַמל", „די פֿרומע קאַץ" א״אַנד. פּרץ איז אָבער ניט געבליבן שטיין בײַ דער משׂכּילישער קריטיק, נאָר געגראָבן טיפֿער אין ייִדישן פֿאָלקסלעבן, כּדי אַרויסצוברענגען דאָס העכערע און דאָס דערהויבענע אין ייִדישן שטייגער, געשיכטע און טראַדיציע ווי, למשל, דאָס טרײַע פֿאַמיליע־לעבן אין „שלום־בית", אָדער דאָס מסירת־נפֿש פֿאַר דער אייגענער אמונה און קולטור אין „דרײַ מתּנות". אַזוי אַרום איז י.־ל. פּרץ, דער וועלטלעכער ייִד, אין זײַנע „פֿאָלקסטימלעכע געשיכטעס", דערגאַנגען נאָענט צו אידעאַליזירן חסידיזם, ווי אין די דערציילונגען „אויב נישט נאָך העכער", „צווישן צוויי בערג" און אַנדערע.

אויסער דערציילונגען האָט פּרץ אויך געשאַפֿן אין אַנדערע זשאַנערן. זײַן פּאָעמע *מאָניש* איז געבליבן ביז הײַנט ווי אַ פּאָעטישער שעדעווער אין דער ייִדישער דיכטונג. זײַנע דראַמעס *בײַ נאַכט אויפֿן אַלטן מאַרק* און *די גאָלדענע קייט* זײַנען געשפּילט געוואָרן אויף די בינעס פֿון ייִדישע טעאַטערס אין אַלע טיילן פֿון דער וועלט. אויסער דעם איז פּרץ געווען אַ באַגאַבטער פּובליציסט און עסייִסט און אַ מדריך פֿון אַ נײַעם דור ייִדישע שרײַבערס. אין זײַן הויז אויף צעגלאַנע־גאַס אין וואַרשע האָבן זיך אויסגעוואַרעמט אַזעלכע גרויסע טאַלאַנטן ווי שלום אַש, איטשע מאיר ווײַסענבערג, אַלטער קאַציזנע און אַ צאָל אַנדערע.

אין זײַנע דערציילונגען האָט פּרץ זיך אָנגענומען פֿאַר דער עוולה קעגן די אָרעמע און דערשלאָגענע, ווי אין „באָנטשע שווײַג", אָדער פֿאַר דער ביטערער מערכה פֿון דער ייִדישער פֿרוי, ווי אין „אַ כּעס פֿון אַ ייִדענע". אידעיִש איז פּרץ געווען נאָענט צו דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג און געווען טעטיק אין ייִדיש־געזעלשאַפֿטלעכן לעבן, ספּעציעל אין די יאָרן פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען עס זײַנען געווען אַזוי פֿיל גליטענע און היימלאָזע ייִדן וועמען מען האָט געדאַרפֿט העלפֿן.

אין די געטאָס און טויטלאַגערן בשעת דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָבן די געפּײַניקטע ייִדן געשעפּט טרייסט און דערמוטיקונג פֿון פּרצעס שאַפֿונגען און געגלייבט, אַז די נאַצישע ממשלה פֿון מאָרד און לית־דין וועט קומען צו אַ סוף, ווי פּרץ האָט עס אַזוי בולט אויסגעדריקט אין זײַן באַרימט ליד „מיין נישט":

מיין נישט די וועלט איז אַ קרעטשמע – באַשאַפֿן,
מאַכן אַ וועג מיט פֿויסטן און נעגל...
אָ, מיין נישט, לית דין ולית דיין!

---

*איבערגעדרוקט פֿון קאַנײדיִען דזשויִש ניוז, 2005

דער אוהל־פּרץ אויפֿן גענשער בית־עולם אין וואַרשע. פּיאָטר פּילוק

אַ קליינע מיניאַטור וועגן גרויסן יצחק־לייבוש פּרץ

יחיאל שרײַבמאַן ע״ה (רעדקאָלעגיע)/קעשענעוו

די וועלט ווייסט אַז בײַם סאַמע אָנהייב האָט פּרץ ניט געהאַלטן פֿון שלום־עליכמען. ס׳איז אַ שרײַבער? גייט אַרויס אין מאַרק, וועט איר בײַ יעדער ייִדענע לעבן יעדן מאַרק־שטעלעכל הערן אַ ביסל שענערע און רײַכערע מאָנאָלאָגן.

און מ׳האָט נאָר געדאַרפֿט זײַן אַזאַ גרויסער פּרץ, מ׳האָט נאָר געדאַרפֿט האָבן פּרצעס כּוח, אין עטלעכע יאָר אַרום ספּעציעל קומען צו פֿאָרן צו שלום־עליכמען, רופֿן אים „ברודער״, בעטן אים ער זאָל אים מוחל זײַן, זאָגן אים אַז ער, פּרץ, האָט קיין מאָל אַזוי ניט געגרײַזט. פֿון איין מאָנאָלאָג שלום־עליכמס רעדט אַרויס דאָס גאַנצע ייִדישע פֿאָלק.

דאָס איז איינס. דאָס ווייסט יעדערער וואָס ווייסט עס. דאָס צווייטע ווייס נאָר איך אַליין. פּרץ האָט מיך קאַליע געמאַכט. דאָס איז פֿאָרגעקומען מיט אַכציק יאָר צוריק. כ׳בין דעמאָלט געווען אַ לערערל אין אַ דאָרף. געלערנט ייִנגלעך העכערע און עלטערע פֿון מיר קמץ־אַלף. ס׳איז געווען גענוג פּרצעס „בײַם גוסס צוקאָפּנס״. פּרץ האָט מיך דערנאָך פּאַוואָליע געמאַכט פֿאַר אַ ייִדישן שרײַבער. איך בין שוין אין דער ייִדישער ליטעראַטור אַרום 70 יאָר. ייִדיש האָט מיר פֿאַרלענגערט דאָס לעבן. כ׳בין שוין אַלט 92 יאָר. ייִדיש שרײַב איך ניט, ייִדיש קוש איך. ווען כ׳האָב דאָס אַ זאָג געטאָן מיט אַ חודש צוריק, דעם ערשטן סעפּטעמבער, אויף דער לינייקע בײַם עפֿענען דאָס לערניאָר אין קעשענעווער ייִדישן ליציי אויף רמבמס נאָמען, האָט דער עולם אין דרויסן אַזוי זיך צעזשומעט, אַז כ׳האָב ניט באַוויזן צו זאָגן דעם עיקר העלפֿט און דאָס אַלץ איז אַ דאַנק אונדזער גרויסן יצחק־לייבוש פּרץ.

זאָג איך דאָס אַצינד, בײַ פּרצעס 90סטן יאָרצײַט. יתגדל ויתקדש שמה רבא. זאָל זײַן געגרייסט און געהייליקט דער גרויסער נאָמען יצחק־לייבוש פּרץ! אָמן.

בשעת מיר האָבן געהאַלטן בײַם שליסן דעם נומער איז אָנגעקומען די טרויעריקע ידיעה אַז דער שרײַבער יחיאל שרײַבמאַן איז ניפֿטר געוואָרן אין קעשענעוו, פֿרײַטיק, דעם 9טן דעצעמבער 2005, ח׳ כּסלו תּשס״ו. ער איז געשטאָרבן אַ רויִקן טויט אין עלטער פֿון 92 יאָר. זײַן אַלמנה מאַרינע גיט איבער אַז די מיניאַטור איז מסתּמא די לעצטע זאַך וואָס איז אַרויס פֿון זײַנע שאַפֿערישע הענט. ס׳איז פֿאַר אונדזער זשורנאַל אַ גרויסער זכות. כּבֿוד זײַן ליכטיקן אָנדענק.

אַ וואַרשעווער ייִנגל און פּרץ*

איטשע גאָלדבערג (רעדקאָלעגיע)/ניו־יאָרק

די מעשׂה מיט פּרצן איז געווען אַזאַ. מײַן עלטערער ברודער ייִדל, וואָס איז דעמאָלט מסתּמא 17-18 האָט [...] געהאַט אַ וווּנדערלעכן קאָפּ. ייִדל האָט געקענט רעציטירן גאַנץ *מאָניש* פֿון אויסנווייניק, און איך געדענק ווי ער פֿלעגט אַרומגיין איבערן הויז און רעציטירן. „איר ווייסט מן־הסתּם,/ די וועלט איז אַ ים./ מיר זײַנען פֿיש,/ (טייל זײַנען העכט,)/ שלינגען ניט שלעכט... זאָגט, אפֿשר ניש"".

און כ'געדענק זיך וואָס בין געווען מסתּמא 7-8, נישט מער. ער איז אַרומגעגאַנגען מיט העכט פֿאַרלייגט אויפֿן הינטן און האָט רעציטירט מאָנישן און איך בין אים נאָכגעגאַנגען, מיט די הענט פֿאַרלייגט אויף דעם וואָס מע האָט געמיינט האָט געדאַרפֿט זײַן אַ הינטן, וואָס איז גאָרנישט געווען, פֿאַרלייגט און נאָכגעזאָגט מאָנישן, און ס'איז מיר געבליבן *מאָניש*. ביז הײַנטיקן טאָג קאָן איך געבן אַ גאָס אַרויס, לאָמיר זאָגן, 25, 30, 40 שורות מיט מאָנישן וואָס זײַנען קיין מאָל ניט פֿאַרשווווּנדן.

[...] ווען ס'איז געקומען פּרצעס לוויה, איז נישט נאָר געדענק איך, איך בין געגאַנגען צו פּרצעס לוויה, און געגאַנגען בין איך מיט הונדערטער מער ייִדן, מסתּמא טויזנטער. מע האָט מיך ניט אַרויסגעלאָזט אויף דעם פֿעלד, אָבער אַ טאָג 3-4 שפּעטער האָט מיך דער שומר, דער היטער פֿון טיר, אַרײַנגעלאָזט, [...] און איך געדענק אַז איך בין געזעסן, אַליין שוין דאָס מאָל אויף אַ שטיין, לעבן פּרצעס קבֿר וואָס איז אַלט געווען 4, 5, 6 טעג און איך האָב אים געלייענט, אים, פּרצן, כ'האָב אים געלייענט זײַן *מאָניש* [...]

מיט ייִדישע שרײַבערס בײַם אוהל־פּרץ

משה שקליאַר (רעדקאָלעגיע)/לאָס־אַנדזשעלעס

„מײַן פּרץ־לאַנד, מײַן פּרץ־לאַנד,
וואָס איז פֿון פֿײַער און פֿון בראַנד
צום לעבן אויפֿגעשטאַנען ווידער"...

זעקס יאָר נאָכן סוף פֿון דער צווייטער וועלט־מלחמה, וואָס האָט אָפּגעמעקט פֿון דער וועלט אַ דריטל פֿון אונדזער פֿאָלק און נישט געלאָזן קיין שטיין אויף אַ שטיין אין די ייִדישע שטעט און שטעטלעך פֿון פּוילן, האָט דאָס ייִדישע לעבן אין „פּרץ־לאַנד" געהאַלטן אין דערוואַכן. הגם דער קעלצער פּאָגראָם אין זומער 1946 האָט אַרײַנגעבראַכט אַ בהלה אינעם צום לעבן אויפֿגעקומענעם ייִדישן ייִשובֿ, און צענדליקער טויזנטער ייִדן פֿון דער שארית־הפּליטה האָבן גענומען דעם וואַנדערשטאָק אין האַנט און פֿאַרלאָזט די מיט ייִדיש בלוט דורכגעווייקטע פּוילישע ערד — האָט זיך דאָך געהאַט אײַנגעשטעלט אַ כּמעט נאָרמאַל ייִדיש לעבן. עס האָבן פֿונקציאָנירט ייִדישע שולן און קינדערהיימען פֿאַר יתומים, געווען אַ באַטײַטנדיקע גרופּע ייִדישע שרײַבערס און אַ פֿאַרלאַג וואָס האָט אַרויסגעגעבן ייִדישע ביכער, ייִדישע פּאַרטייען פֿון אַלע שאַטירונגען (אײדער זיי זענען ליקווידירט געוואָרן דורך דעם קאָמוניסטישן רעזשים) האָבן אַרויסגעגעבן ייִדישע צײַטונגען, ייִדישע בעלי־מלאָכות האָבן געפֿונען באַשעפֿטיקונג אין קאָאָפּעראַטיוון און ייִדיש־טעאַטער האָט ווידער

פֿון רעכטס — ?, דוד ספֿאַרד, אפֿרים קאַגאַנאָווסקי, לייב אָליצקי, פּיניע קאַץ, הדסה רובין, משה שקליאַר, דער ישׂראל־זשורנאַליסט יוסף ליפּקסי, צוויי אַנדערע פֿאָרשטייערס פֿון דרום־אַמעריקע. די וואָס ווערן נישט אויסגערעכנט קענען מיר נישט אידענטיפֿיצירן. אויב איר קענט יאָ, אַדרבא, לאָזט אונדז וויסן.

*פֿון אינטערוויוען מיט געלע פֿישמאַן, 1993, און דזשאַש וואַלעצקי, 2005

אויפֿגעלעבט אויף ייִדישע בינעס. אין יענע באַדינגונגען איז געווען מער ווי נאַטירלעך, אַז אין פּוילן זאָל פֿײַערלעך אָפּגעמערקט ווערן דער הונדערטסטער געבוירן־טאָג פֿונעם קלאַסיקער פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור י.־ל. פּרץ, וועלכער האָט דאָ, אין דעם דאָזיקן לאַנד, געשאַפֿן זײַנע וווּנדערלעכע ווערק, וואָס האָבן אים באַרימט געמאַכט אין דער גאַנצער ייִדיש־וועלט.

דערמאָן איך זיך איצט יענע צײַט פֿון אומרו און בענקשאַפֿט נאָך רו, ווען איך בין אַליין געווען אַ טייל פֿון יענער שארית־הפליטה, און איך עפֿן די שוין פֿאַרגעלטע בלעטער פֿונעם זאַמלבוך לכּבֿוד דעם הונדערטסטן געבוירן־טאָג פֿון י.־ל. פּרץ, וואָס איז אַרויס אין וואַרשע אין יאָר 1951. איך בלעטער דאָס בוך און זע דאָרט באַקאַנטע נעמען פֿון ייִדישע שרײַבערס, וועלכע זענען מער נישטאָ צווישן אונדז, קיינער נישט פֿון זיי, בלויז איך אַליין בין געבליבן, און געבליבן איז דאָרט מײַן אומעטיק־אָפּטימיסטיש ליד „צו י.־ל. פּרצן":

„דער אַלטער מאַרק איז מער נישטאָ שוין,
מען רופֿט נישט מער: אין שול אַרײַן!
און דאָך — דאָס פֿאָלק, זײַן ייִדיש לשון,
ווי דײַן געזאַנג ווערט נישט פֿאַרגיין".

וויפֿל יאָרן זענען שוין פֿאַרבײַ זינט יענער צײַט? כּמעט אַ האַלבער יאָרהונדערט! איך בין שוין לאַנג אין אַן אַנדער וועלט, ווײַט פֿון די חורבֿות אין פּוילישן ייִדיש־לאַנד, וואָס איך האָב אין אַ שפּעטערדיקן ליד באַצייכנט „פּרץ־לאַנד", און איך נער זיך נאָך אַלץ מיט דעם אומעטיק־אָפּטימיסטישן געפֿיל — דײַן פֿאָלק, דײַן ייִדיש לשון, ווי דײַן געזאַנג ווערט נישט פֿאַרגיין!

* * *

אין דעם בריוול פֿון שבֿע צוקער, די נײַע רעדאַקטאָרשע פֿון אויפֿן שוועל, אין וועלכן זי פֿאַרבעט מיך צו שרײַבן „עפּעס" וואָס איז פֿאַרבונדן מיט זכרונות וועגן פּרצן, בעט זי אויך באַגלייטן די ווערטער... מיט אַ בילדל, אויב מעגלעך. נו, האָב איך אַ זוך געטאָן אין מײַנע אַלטע אַלבאָמען און — כ'האָב געפֿונען! געפֿונען אַ בילד פֿון ייִדישע שרײַבערס בײַם אוהל־פּרץ. די געשיכטע פֿונעם בילד איז אַזאַ:

יעדעס יאָר, בײַם אָפּמערקן דעם יאָרטאָג פֿון אויפֿשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ, פֿלעגן זיך צונויפֿקומען אין דער פּוילישער הויפּטשטאָט פֿאָרשטייערס פֿון פֿאַרשיידענע ייִדישע ייִשובֿים אין דער וועלט. און עס איז שוין געווען אַ טראַדיציע, אַז נאָך דער פֿײַערלעכקייט בײַם געטאָ־דענקמאָל זאָל אַ דעלעגאַציע פֿון ייִדישע שרײַבערס אַוועק אויפֿן גענשער בית־עולם און לייגן אַ בלומענקראַנץ בײַם אוהל־פּרץ, אויפֿן סימבאָלישן קבֿר פֿון פּרץ, אַן־סקי און דינעזאָן. דאָס מאָל איז די דעלעגאַציע געווען אַ באַזונדערס חשובֿע, ווײַל צווישן אונדז איז געווען דער געקומענער פֿון רוסלאַנד באַוווּסטער ייִדישער שרײַבער אפֿרים קאַגאַנאָווסקי, וועלכער האָט נאָך געהאַט דעם זכות צו זײַן אַן אײַנגייער אינעם פּרץ־הויז אויף צעגלאַנע־גאַס און צו פֿאַרעפֿנטלעכן זײַנע ערשטע ווערק אין פּרצעס זאַמלבוך ייִדיש. האָבן מיר אַלע געפֿילט אַ מין דירעקטע פֿאַרבינדונג מיט דעם קלאַסיקער פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור. „די גאָלדענע קייט" האָט זיך ווידער געקייטלט...

איציק לייב און יצחק־לייבוש

בנימין מאָס/באַלטימאָר, מ"ד

דעם ייִנגל אונדזערס רופֿן מיר איציק לייב. נישט צוליב משפּחה־טראַדיציע האָבן מיר אויסגעקליבן איציק, כאָטש דער נאָמען איז יאָ פֿאַראַן אין ביידע משפּחות. און אויך נישט לכּבֿוד די אָבֿות; אַזאַ נעבעכדיקער איז יצחק־אָבֿינו געווען, דעם טאַטנס אַ קרבן און דעם זונס אַ נאַר! אייגנטלעך האָט דער נאָמען מוצא־חן געווען דווקא צוליב צווײ גאַר מאָדערנע יצחקס וואָס האָבן יצחק־אָבֿינו טאַקע פֿאַרשטעקט אין גאַרטל: דעם אומגעקומענעם יצחק רבין, כּבֿוד זײַן אָנדענק, און יצחק־לייבוש פּרצן. הערנדיק דערפֿון, האָט די חשובֿע רעדאַקטאָרשע פֿון אויפֿן שוועל געוואָלט הערן פֿאַר וואָס.

איציק לייב אייקין מאָס חנה אייקין מאָס

בקיצור און נאַיִוו גערעדט, סימבאָליזירט פּרץ פֿאַר אונדז דאָס שטרעבן נאָך אַ מאָדערנער ייִדישער קולטור אויף ייִדישע שפּראַכן וואָס זאָל סײַ האָבן ייִדישע וואָג און ווערט, סײַ זײַן וועלטלעך, מאָדערן, און בעצם הומאַניסטיש. אין דעם זענען מיר, פֿאַרשטייט זיך, ווײַט נישט די ערשטע (און האָפֿנטלעך, נישט די לעצטע!): שוין אַ הונדערט יאָר זינט מע האָט אָנגעהויבן צו פֿײַערן פּרץ ווי אַ וועגווײַזער און אַ סימבאָל. גוט באַוווּסט אַלע לייענערס, מן־הסתּם, זענען די סיבות פֿאַר וואָס. נאָך אַ מרידה קעגן דער טראַדיציאָנעלער ייִדישקייט און אַן איינזײַטיקן ראָמאַן מיט דער פּוילישער קולטור און געזעלשאַפֿט, האָט פּרץ זיך צוריקגעקערט אין די שפּעטע 1880ער יאָרן צום ייִדישן לעבן און געמאַכט אַן אייגענעם וועג אין דער ייִדישער און העברעיִשער ליטעראַטור. דער צוריקגעקומענער פּרץ האָט דערזען אַז דאָס גאַנצע מיזרח־אייראָפּעיִשע ייִדישע לעבן, סײַ טראַדיציאָנעל, סײַ האַלב מאָדערניזירט, האָט זיך געהאַלטן אין איין צעפֿאַלן צוליב אויסערלעכע און אינערלעכע סיבות: צוליב

דעם אַנטיסעמיטיזם, צוליב אַ וואַקסנדיקער אָרעמקייט, און צוליב די אינערלעכע שוואַכקייטן פֿון דער ייִדישער קולטור. די דאָזיקע ייִאוש־וויזיע, ווי חנא שמערוק האָט עס אָנגערופֿן, האָט פּרץ אויסגעדריקט אין זײַנע מוסטערהאַפֿטע רײַזעביל־דער בײַם סאַמע אָנהייב פֿון זײַן ייִדיש־קאַריערע און דערנאָך איז זי אַרויפֿגעשווומען, אַזוי צו זאָגן, אין ווערק ווי „די טויטע שטאָט" און בײַ נאַכט אויפֿן אַלטן מאַרק.

אָבער נישט צוליב דער קלאָרער און שוידערלעכער וויזיע האָט מען געזען פּרצן ווי אַ וועגווײַזער, נאָר פֿאַרקערט, צוליב זײַן שטרעבן איבערצובויען די ייִדישע קולטור אויף אַ פֿעסטן באָדן. האָבנדיק אַרײַנגעקוקט אין תּהום, האָט פּרץ זיך אַרײַנגעוואָרפֿן אין אַ לאַנגיאָריקן פּרוּוו צו ראַטעווען די ייִדישע קולטור, דאָס ייִדישע פֿאָלק, און דעם ייִדישן איך. זוכנדיק אַן אויסוועג, איז ער מיט דער צײַט געקומען צום געדאַנק אַז מע זאָל שאַפֿן אַ נײַע וועלטלעכע, נאַציאָנאַלע קולטור וואָס זאָל שעפּן אירע סימבאָלן דווקא פֿון דער מיזרח־אייראָפּעיִשער פֿאָלקסקולטור און חסידישן רעליגיעזן שטייגער וואָס זײַנע מאָדערניזירנדיקע פֿאָרגייערס האָבן אַוועקגעמאַכט מיט דער האַנט. אין אַזעלכע חסידישע און פֿאָלקסטימלעכע מעשׂיות ווי די גאָר באַרימטע „אויב נישט נאָך העכער" צי „צווישן צוויי בערג" האָט ער געפּרוּווט איבערדיכטעווען די מיזרח־אייראָפּעיִשע פֿאָלק־רעליגיע און אירע מעשׂיות אין אַ מין הומאַניסטישן אייגנס פֿאַר מאָדערנע ייִדן. מיט זײַנע רביים בעלי־רחמים, מוסר־נפֿשדיקע אַלטע ייִדן, ערלעכע ייִדישע טעכטער וכּדומה האָט ער געוואָלט פֿאַרקערפּערן פֿאַר מאָדערנע ייִדן די קאָנסטאַטירונג אַז די אַלע מידות פֿון דער אייראָפּעיִשער ציוויליזאַציע ליגן שוין בײַ זיך אין דער אייגענער, היימישער קולטור און אויפֿפֿענען פֿאַר זיי אַן אייביקן קוואַל פֿון אַן אייגענער, שאַפֿן־פֿעיִקער מיטאָלאָגיע.

צוויי דורות ייִדישיסטישע מיטצײַטלערס און נאָכגייערס פּרצעס האָבן געוואָלט גלייבן אַז פּרץ האָט טאַקע דערגרייכט אָט די צילן און געוויזן אַנדערע ווי אַזוי זיי צו דערגרייכן דורך זייער שאַפֿן און לעבן. צום באַדויערן, קענען מיר, הײַנטיקע צײַטן, זיך נישט מיטטיילן מיט זייער הלוואַי־געדאַנק. צו דער צווייטער קאָנסטאַטירונג קען מען זיך נישט באַציִען ערנצט, און אַפֿילו דעמאָלט האָבן געוויסע קריטיקערס (ספּעציעל ציוניסטישע קולטור־טוערס) דערזען די שוואַכקייטן אין פּרצעס וויזיע. פּרץ האָט געוואָלט אַז די מיזרח־אייראָפּעיִשע פֿאָלקסקולטור זאָל דינען ווי די גאָלדענע קייט צווישן אַלט און נײַ, פֿרום און פֿרײַ. האָט עס אָבער נישט געטויגט און סוף־כּל־סוף נישט געקענט טויגן. אַפֿילו דעמאָלט איז די פֿאָלקסקולטור געווען צו שמאָל פֿאַר די בעסטע צווישן פּרצעס קולטורעלע מיטצײַטלערס און נאָכגייערס, סײַ העברעיִסטן סײַ געוויסע ייִדישיסטן, וואָס האָבן געשטרעבט צו עפּעס ברייטערס און פֿרײַערס. די סאָציאַליסטיש־ציוניסטישע טוערין און קולטורמענטש רחל קאַצענעלסאָן האָט עס אויסגעדריקט שאַרף און קלאָר אין איר עסיי נדודי הלשון: מסות ורשימות [וואַנדערונגען פֿון לשון: עסייען און אַרטיקלען] (תּל־אָבֿיבֿ: עם עובד, 1946):* פֿאַר איר דור יונגע־לײַט איז די פֿאָלקסטימלעכקייט וואָס פּרץ און זײַנע נאָכלויפֿערס האָבן געפּריידיקט געווען צו בוימל זיס, צו היימיש, און דווקא צו נאַציאָנאַליסטיש אין איר רחמנות צום פֿאָלק און צו דער פֿאָלקסקולטור צו פֿירן צו אַ נאַציאָנאַלער און פּערזענלעכער באַנײַונג. און פּרץ אַליין האָט, קענטיק, געפֿילט די פּראָבלעם. אין זײַנע לעצטע יאָרן האָט ער געשריבן, פֿון איין זײַט, אַ ריי אַנטוישנדיקע עסייען אין וועלכע ער האָט נאָר געקענט מוסרן זײַנע מיטצײַטלערס זיי זאָלן בלײַבן „ייִדיש", צוריקגיין צום תּנ"ך וכּדומה אַזעלכע פּוסטע רייד; און פֿון דער אַנדערער זײַט האָט ער אין אַזוינע גענ‍יאַלע ווערק ווי בײַ נאַכט אויפֿן אַלטן מאַרק און „מעשׂיות" אויסגעדריקט טיפֿע ספֿקות דווקא וועגן די אייגענע האָפֿענונגען.

> **ווען פּרץ האָט זיך צוריקגעקערט צו דער ייִדישקייט, האָט ער נישט געקענט מיטנעמען דעם זון.**

און סײַ ווי, זיכער קען זײַן וויזיע נישט טויגן פֿאַר אונדז בײַם הײַנטיקן טאָג, אַזוי ווײַט פֿון מיזרח־אייראָפּע, פֿונעם „שטעטל"־של־מעלה (של־מטה איז עס געווען אַ בלאָטע, ווי פּרץ אַליין האָט גוט פֿאַרשטאַנען), און — פֿאַר דער גרעסטער מערהייט ייִדן אין אַמעריקע, ישׂראל, און אַנדערש ווּ — פֿון ייִדיש אַליין.

אַפֿילו די ערשטע קאָנסטאַטירונג — אַז פּרץ אַליין האָט פּערזענלעך דערגרייכט זײַן סינטעז — איז שווער אָנצונעמען. זיכער האָט ער עס נישט דערגרייכט ווי אַ טאַטע: דעם זון זײַנעם, לוציאַן (אַזוי!), האָט ער געגעבן אַ פּויליש־נאַציאָנאַלע דערציִונג (כאָטש פֿון צײַט צו צײַט אים געמוסרט, ‹‹‹51‹‹‹

*דער עסיי געפֿינט זיך אין ענגלישער איבערזעצונג אין B. Harshav, *Language in Time of Revolution* (Berkeley: Univ. of California, 1993).

פּיאָטר פּילוק

דער יונגער פֿאָטאָגראַף פֿון אַלטן פּוילן

די פֿאָטאָגראַפֿיעס אין דעם נומער פֿון ערטער אין פּוילן פֿאַרבונדן מיט י.־ל. פּרצן זײַנען גענומען געוואָרן פֿון פּיאָטר פּילוק. פּיאָטר איז אַ יונגער פֿאָטאָגראַף פֿון לאָדזש, פּוילן, וועמענס קונסט איז איבערגעגעבן דעם דאָקומענטירן די ייִדישע קולטור און ייִדישע היסטאָרישע מקומות אין מיזרח־אייראָפּע, דער עיקר אין פּוילן, און לעצטנס אויך אין דײַטשלאַנד און שוועדן. ער האָט אָנגעהויבן זײַן „אַוואַנטורע" מיט ייִדיש אין די 1990ער יאָרן אין דעם ייִדישן קולטורקלוב אין לאָדזש און שפּעטער אין דער שלום־פֿונדאַציע אין וואַרשע, און איז צוויי מאָל געקומען זיך לערנען די שפּראַך אויף דער פּראָגראַם אין דער ייִדישער שפּראַך, ליטעראַטור און קולטור א"נ אוריאל ווײַנרײַך אין ניו־יאָרק. ער האָט אויך געאַרבעט אין דער רעדאַקציע פֿון דאָס ייִדישע וואָרט אין וואַרשע. כאָטש ער געדענקט עלטערע מענטשן וואָס האָבן אַ מאָל גערעדט ייִדיש אין זײַן היימשטאָט, זײַנען הײַנט אין לאָדזש פֿאַרבליבן נאָר 3-2 געבוירענע ייִדיש־רעדערס. איר קענט זיך פֿאַרבינדן מיט פּיאָטרען וועגן זײַן אַרבעט אויף דעם אַדרעס juedkult@yahoo.de.

אויבן לינקס: שעברעשין, שול געבויט אין 17סטן יאָרהונדערט
אונטן: הויז אויפֿן ראָג וואַליצאָוו און פּרץ־גאַס (די פֿריִערדיקע צעגלאַנע־גאַס). איינער פֿון די לעצטע בנינים אין וואַרשע נאָך פֿאַרבליבן פֿון פּרצעס צײַטן. בילדער פֿון פּיאָטר פּילוק

איציק לייב און יצחק־לייבוש ‹‹‹14‹‹‹

נעבעך, ער זאָל זיך לערנען העברעיִש), און ווען ער, פּרץ, האָט זיך צוריקגעקערט צו דער ייִדישקייט, האָט ער נישט געקענט מיטנעמען דעם זון. פֿאַרקערט, לוציאַן האָט אײַנגעזאַפּט דעם ביטול צו ייִדיש און ייִדישקייט וואָס איז געווען טיפּיש פֿאַר דער פּאָלאָניזירטער ייִדישער אינטעליגענץ.

איז פֿאַר וואָס זשע געבן אַ נאָמען דעם קינד נאָך פּרצן? נישט צוליב דעם, וואָס ער האָט געפֿונען, נאָר צוליב דעם וואָס ער האָט געזוכט, פֿאַרשטייט זיך. אין די בעסטע מעשׂיות און אונטערנעמונען זײַנע האָט פּרץ געטאָן דאָס, וואָס יעדעס ייִדישע קינד זאָל הלוואַי קענען טאָן: זיך גראַנגלט שעפֿעריש און ערלעך, אויף ייִדישע שפּראַכן, מיט דער ייִדישער קולטור־ירושה אין דער לענג און אין דער ברייט, און מיטן ייִדישן און מענטשלעכן גורל.

בנימין מאָס איז געהילף־פּראָפֿעסאָר אין דער מאָדערנער אייראָפּעיִשער געשיכטע א"נ פֿעליקס פּאָזען בײַם דזשאָנז האַפּקינס־אוניווערסיטעט.